

Об'єктивне і суб'єктивне в ментальному бутті онімів

Павло Мовчан зауважив: “людина зберігає у слові інформацію ширшу, ніж просто значення слова” [3: 23]. Дещо інакше цю думку формулює М.Оппенгеймер: “маючи справу із значенням, ми повинні розрізнати саме слово, розпливчате й нечітке означуюче, й сутність життя і свідомості – означуване”. І далі: “слова та знаки не містять значення, але [...] починають і продовжують мінливий, нестабільний і дуже індивідуалізований, чи особистий, ментальний семантичний процес” [12: 74, 75].

Йдеться, власне, про те, що слово окрім свого узагальненого, загальнономовного значення, фіксованого тлумачними словниками і спільного для всіх носіїв мови, містить – для кожної людини, а не для всього народу одразу! – “інформацію, ширшу, ніж просто значення”, містить “мінливий, нестабільний і дуже індивідуалізований ментальний семантичний процес”. Цей процес – зміна, рух, нова концептуалізація вже наявних у ментальному лексиконі людини концептів. Результати процесу: 1) концепт у ментальному лексиконі об'ємніший, ширший за значення слова, яке відображає концепт у мовленні; 2) той же концепт у двох різних ментальних лексиконах має певні індивідуальні відмінності, іноді досить істотні, при наявності спільного семантичного ядра. Інакше кажучи, семантика кожного автосемантичного слова містить об'єктивний (спільний) та суб'єктивний (індивідуалізований) компоненти. В асоціативних словниках об'єктивний компонент міститься у верхній частині асоціативного поля стимулу-концепту, а суб'єктивний компонент – у нижній його частині, відбиваючи, зрозуміло, індивідуальні складники даного концепту тільки тих ментальних лексиконів, власники яких узяли участь як реципієнти в побудові словника.

Для власних назв, які за своєю природою позначають у кожному конкретному випадку тільки одного носія, розмежування об'єктивного та суб'єктивного

компонентів їх асоціативного поля стає більш плинним і нечітким, ніж серед апелятивів. При цьому обсяг суб'єктивного компоненту зростає, а об'єктивного – зменшується, до того ж породженню асоціації передує процес, визначений нами як **пошуки денотата**. Пропорції об'єктивного й суб'єктивного в онімі залежать значною мірою від його поширеності, частотності. За даними Д.Такера в 1997 р.в США найуживанішими були такі 10 чоловічих імен: 1. *John*, 2. *Robert*, 3. *James*, 4. *William*, 5. *David*, 6. *Michael*, 7. *Richard*, 8. *Charles*, 9. *George*, 10. *Paul* і такі 10 прізвищ: 1. *Smith*, 2. *Johnson*, 3. *Williams*, 4. *Brown*, 5. *Jones*, 6. *Miller*, 7. *Davis*, 8. *Anderson*, 9. *Wilson*, 10. *Taylor* [16: 90, 87].

В Росії, як то встановив В.А.Никонов за великою кількістю різних джерел, чотири найпоширеніші російські прізвища *Попов*, *Смирнов*, *Кузнєцов* та *Іванов* займають кожне свою територію в межах старої Росії. Ці території вчений навіть позначив умовними назвами *Поповія*, *Смирновія*, *Кузнєцовія*, *Івановія*, натякаючи, що найуживанішим є все ж прізвище *Попов* [6:34-36]. У Польщі найуживанішим є прізвище *Nowak* [14:280], хоч усім здавалося, судячи за фольклором, крилатими фразами та анекдотами, що панівним є польське прізвище *Kowalski*. Утім, це останнє є найуживанішим у Варшаві [6:36], а в загальнопольському спискові найчастотніших прізвищ займає друге місце. Ось десятка найуживаніших польських прізвищ за станом на 1990 р.: 1. *Nowak*, 2. *Kowalski*, 3. *Wiśniewski*, 4. *Dąbrowski*, 5. *Lewandowski*, 6. *Wójcik*, 7. *Kamiński*, 8. *Kowalczyk*, 9. *Zeliński*, 10. *Szymański* [15:292]. Відома чеська прізвищева дев'ятка, теж на 1990 р.: 1. *Novák*, 2. *Novotný*, 3. *Svoboda*, 4. *Dvořák*, 5. *Kučera*, 6. *Procházka*, 7. *Veselý*, 8. *Horák*, 9. *Marek* [11:199].

Однак частотність антропонімів – величина змінна. У прізвищах зміна частотності відбувається, щоправда, повільно. Зате серед імен вона дуже рухлива, що добре відомо всім антропонімістам. Відомо й те, що ця рухливість не є довільною – вона, за словами В.А.Никонова, жорстко зумовлена антропонімічною нормою, хоч і неусвідомлюваною найменувачами [5:84].

А.Ешел, розглядаючи питому вагу найуживаніших імен (до речі, висновок ученого, що найуживаніше чоловіче ім'я належить приблизно 4 % усього чоловічого населення даної країни, не можна вважати доведеним: існують і більші, і менші пропорції), наводить, з різних джерел, по три найуживаніші імені зі США, причому їх порядок не збігається з матеріалами Д.Такера, бо спирається не на телефонні довідники, а на дані Бюро перепису, хоч і за той же 1997 р.: *James, John, Robert*; з Берліна (матеріали Р.Гешке, теж за 1997 р.): *Hans, Peter, Wolfgang*, також з Ізраїлю – за 1979 р.: *Yosef, Moshe, Avraham* і за 1981 р.: *Yaaqov, Moshe, Yosef* [10:56-58].

Ізраїльські дані засвідчують, як швидко змінюється склад навіть найчастотніших імен. У православному світі до 20-х років ХХ ст. беззмінним лідером залишався *Іван*, що зумовлено складом святців, де, наприклад, Російська церква нараховує 79 Іванів [8:510-511], тобто майже чверть року хлопчиків при хрещенні колись називали *Іванами*. Відхід від церковної регламентації добору імен прискорив їх динаміку. Зокрема в Україні лідерами після Івана побували *Микола, Володимир, Віктор, Сергій, Олександр*. Ці останні два імені поперемінно стають лідерами й сьогодні, на початку ХХІ ст. Зрозуміло, чому під час другої світової війни німецькі солдати кричали радянським “рус, *Іван!*” З тих же причин фашистських окупантів називали *фрицями*: колись, ще до війни, це було найпоширеніше німецьке ім'я.

Цей останній приклад яскраво показує, що частотність антропоніма підносить його суспільну вагомість і уодноставляє його сприйняття, тобто посилює об'єктивний компонент його значення. Однак частотність оніма не є головним показником обсягу цього компоненту. У російській антропонімічний фразеологізм “*Іванов, Петров, Сидоров*” (=будь-хто) увіходить тільки одне з чотирьох найуживаніших російських прізвищ – *Іванов*. Інші прізвища до нього додаються не за ознакою частотності, а за іншими параметрами – однакова структура, етимологічна однорідність (усі – від календарних імен), приваблива

ритміка. У англійській ідіомі “*Tom, Dick or Harry*” з аналогічним значенням [13:290], де виступають не прізвища, а імена, ці імена також не є найуживанішими, хоч усі – популярні. З них два входять у першу сотню: *Tom* займає 52 місце, *Harry* – 59-е, *Dick* – за межами сотні [16:91]. Уточнимо, що всі ці імена – гіпокористики, які набули статусу повних імен. Їх джерельні форми уживаються як офіційні наймення частіше: *Thomas* – 11, *Richard* – 7, *Harold* – 28 [16:90], але теж не є найуживанішими. Можна думати, що у фразему Том, Дік і Гаррі портапили тоді, коли ці імена мали значно вищу частотність.

При всьому тому знаність імен і особливо прізвищ зумовлюється передусім не їх частотністю, а їх денотатною наповненістю. Польські прізвища *Мицкевич* та *Пілсудський* не входять до першої сотні найуживаніших прізвищ [15:292] і взагалі не сягають активно вживаних, але відоміші в Польщі і в світі за наведену вище частотну десятку, бо належать поетові та політикові.

Сказане стосується не тільки антропонімів, а й усіх узагалі онімів. Серед різних розрядів власних назв можна відмітити такі, де повторення є нормою і фактично способом існування. Це крім антропонімів ще зооніми і, в меншій мірі, ергоніми. Є й такі розряди, де повторення виключені абсолютно (а збіг назв двох денотатів є випадковим і небажаним) – це теоніми й астроніми. Третя група припускається повторень, хоч і тяжіє до їх диференціації. Це топоніми, серед яких повторення виникає переважно внаслідок перенесення якоїсь джерельної назви (згадаймо ойконімію США, де панує імпорту назв Старого Світу); хрематоніми, певні групи яких здатні до повторень, а збереження назви загиблого чи списаного корабля (навіоніма) у новому денотаті стало традицією; ідеоніми, що дублюються у різного роду римейках, пародіях, переспівах (скільки “Енеїд” з’явилося в світі після поеми Публія Вергілія!). Особливий статус тут мають хрононіми, що чітко поділяються на дві групи: 1) конкретні події та рухи, локалізовані в певному часі (назви не повторюються: *Полтава*, *Варфоломійська ніч*); 2) календарні свята, дні, ювілеї, що регулярно

повторюються: *Різдво, Введення* (нар.*Видіння*), *на Андрія*; також *Christmas, Easter, Halloween*.

Висловлені міркування й спостереження дозволяють, гадаємо, висновувати, що ступінь та співвідношення об'єктивного (загальномовного, спільного) і суб'єктивного (індивідуального) у розумінні онімів зумовлюється мірою їх знаності та повторюваності (частотності). Ці фактори, зрозуміло, взаємопов'язані, але перший є істотно вагомішим за другий. Люди знають і цінують онім за те, які денотати чи який одиничний денотат ними позначаються.

У нашому онімичному асоціативному словнику на стимул *Франко* одержано 103 реакції, і з них 87 стосуються Івана Яковича Франка, якому адресовано 32 різні реакції. Перші чотири в даній статті виглядають так: *Іван 39, письменник 14, Каменяр 7, вірші 3*. Серед інших асоціацій маємо різного роду узагальнення, переважно гіпероніми: *поет, будитель, великий Каменяр, гордість України, письменник великий український, сила духу, талант, творець* та ін., назви творів І.Франка, вказівки на час і місце: *XIX вік, Львів*, також опосередковані асоціації – вказівки не на самого поета, а на пов'язані з ним речі: *вуса* (специфічний гіпонім), *гроші, Іван (20 грн)* – портрет І.Я.Франка вміщений на українській куп'юрі 20 гривень; топонімічні наймення: *Івано-Франківська область, поїзд Одеса – Івано-Франківськ, вулиця* (вулиці Івана Франка є в багатьох містах України), *місто* (Івано-Франківськ), навіть специфічно студентське: *курсова*.

Тут можна виділити, цілком достовірно або імовірно, чотири різновиди глибинного ярусу асоціативних реакцій: 1) приблизний, непевний: *українська література, письменник*; 2) виразний, певний: *Іван, Каменяр, великий Каменяр*; 3) знання імпліцитних можливостей стимулу: *сила духу, гордість України, "Зів'яле листя"*; 4) знання символіки, пов'язаної зі стимулом: *камінь, камені*.

Отже, в асоціативному полі на стимул *Франко* панує Іван Якович Франко, але з'являється і інший денотат – іспанський диктатор Франсіско Франко, що

прийшов до влади в 1939 р.і керував державою до смерті: *генерал - 2, іспанський диктатор - 1*. Усього дві реакції в трьох ужитках. Це ймення має інший наголос, але реципієнти працювали з письмовим питальником, де наголоси відсутні. Пропорції 87 і 3 говорять самі за себе. Що торкається об'єктивного й суб'єктивного сприйняття стимулу, то тут явно переважає перше, а друге проявляється тільки в кількох одиничних реакціях: *вуса, Іван (20 грн), курсова* та ін.

Стимул *Данко* теж виділив у своїх асоціаціях два денотати, але тут немає такої різкої диспропорції. Маємо персонажа М.Горького та російського співака, що використав горьківське ім'я як псевдонім. При цьому співак (18 реакцій у 58 ужитках) переважає літературного героя (13 реакцій у 30 вжитках). Отже: 1) *співець - 21* (найчастотніший асоціат), *співак - 18, пісня - 4, Dance - 2* (тут глибинний рівень поєднується з поверхневим), далі одиничні асоціації: *танці, танцюрист, дискотека, співак на ім'я Данко, співець російський, співець сучасний, співець (невдалий), дурні пісні, "Малыш", малий, "мой малыш растет не по годам"* (пісня, виконувана Данко, та рядок з неї), *музика, естрада, симпатичний*; 2) *серце - 14, вогонь, Горький, легенда, сонце - 2*, одиничні реакції: *"Старуха Изергиль", герой, що пожертвував своє серце, головний герой, палаюче серце, серце в полум'ї, палає, учинок, персонаж*. Навряд чи хоч одну з наведених реакцій можна визнати чисто індивідуальною, хоч більшість цих реакцій для обох денотатів наведено тільки одним реципієнтом. Суб'єктивність, звісно, є, бо шоу-бізнесу без суб'єктивності не буває. Асоціації *симпатичний* та *дурні пісні* мають антонімічне забарвлення, однак кожна з цих аксіологічних асоціацій має своїх прихильників. Власне індивідуальними є реакції, які не стосуються явно жодного з двох розглянутих денотатів: *друг, русалка, орел, пес, Дан (кіт)*. В останньому асоціаті йдеться про рекламованого газетами "контактера з космосом" Петра, який виступав з уже загиблим котом Даном. Ясно, що ця реакція викликана звуковим, поверхневим збігом Данко -

Дан, однак вона має глибинний сенс, перегукуючися з подвигом Данко, або, беручи до уваги походження задуваного kota (з Тибету), з апелятивом *дан*, що означає ступінь майстерності.

Зрештою, асоціати *друг, русалка, орел, пес* до стимулу *Данко* – це теж віднайдення денотата. Тільки індивідуальне, суб'єктивне віднайдення, без огляду на об'єктивні параметри, притаманні в суспільній свідомості даному стимулу. Не виключено, що реципієнт знає пса з кличкою *Данко* чи товаришує з хлопцем на прізвисько *Данко*, тобто *Данило* з узуальними пестливими формами *Даня, Данько* [7:55], що переінакшені в *Данко*. Можна припустити, що *орел* – то величальна метафора горківського Данко чи іронічне прізвисько співака, а *русалка* якось пов'язується з піснями Данко. Довести ці припущення неможливо. Вони залишаються такими ж індивідуальними, суб'єктивними інтерпретаціями дослідника, якими є ці індивідуальні, суб'єктивні реакції. Це і є головною прикметою суб'єктивних компонентів онімів у їх ментальному бутті. Це – ота інформація, ширша за значення слова (П.Мовчан), яку дана конкретна людина утримує в своєму ментальному лєсиконі. Суб'єктивні компоненти концептів погано піддаються об'єктивній інтерпретації.

Такі суб'єктивні компоненти зазвичай складають лише невелику частку концепту чи значення слова. Щоб вони там стали панівними чи зовсім витіснили загальноприйняте значення, потрібно змінити звукову оболонку, створити псевдослово, що й маємо в поезії Велимира Хлебникова у тому її складнику, що називається “мовою богів”, Пор. слова Ункулункулу в поемі “Зангезі”: “Рапр, грапр, апр! Жай! / Каф! Бзуй! Каф! / Жраб, габ, бакв – кук! / Ртупт! Тупт!” [9:475]. Додамо, що *Ункулункулу* – це не щось вигадане, а бог-першопредок у міфології зулусів [2:549]. Найліпший, вдумливий знавець мови В.Хлебникова В.П.Григор'єв відмовився тлумачити “мову богів” у такий спосіб: “Поет, безперечно (!), вважає, що й ці “мови” [...] мають зміст, але не береться їх тлумачити, переводити в більш членороздільну форму, інтерпретувати”,

оскільки це “не авторська мова, а види чистого звукопису, свідоме відтворення, пряма транскрипція “мовлення персонажів” [1:63]. Однак згадуваний “чистий звукопис” створено поетом, тому певне значення він туди вклав, тільки воно украй індивідуальне, суб’єктивне. Фрагменти подібних текстів можна знайти в українських футуристів Михайля Семенка, Лео Шкурупія. Щось подібне, тільки синтаксично й морфологічно організоване, створив з учбово-ілюстративною метою академік Лев Щерба. Йдеться про його славнозвісну фразу “Глокая куздра штеко будланула бокра и курдячит бокренка”, яка для загалу є на лексичному рівні підкреслено беззмістовною, але індивідуально, “для себе”, як то зберігає усна легенда, описана Ю.Л.Мосенкісом, Щерба наповнив її також і лексичним змістом: *глокая куздра* – то Наталя Василівна Кузміна-Драганова, дружина Яна Бодуена де Куртене, який у фразі фігурує як *бокр* і якого дружина іноді лупцювала (*будланула*), а *бокренок* – це сам Щерба, учень Бодуена де Куртене [4:166-167]. Отже, тут суто індивідуальний, потаємний зміст виявився декодованим, незважаючи на те, що фраза спеціально будувалася так, щоб ніякої лексичної семантики в ній не було.

У звичайних, узуальних словах, у тім числі й онімах, які не становлять собою спеціально створених “схованок” для індивідуального семантичного наповнення і в яких об’єктивний семантичний компонент принципово відсутній або умисно прихований, цей компонент є панівним, залишаючи для суб’єктивного компоненту значення, як правило, менше одного відсотка семантичного простору. Однак у кожному ментальному лексиконі цей невеличкий шматочок буде індивідуальним, своїм, відсутнім у інших ментальних лексиконах. Якщо побудувати навіть тисячу асоціативних полів на певний стимул, то все одно в тисячу першому полі буде якась кількість нових, раніше не фіксованих реакцій, як будуть і реакції, наявні в усіх без винятку вибудованих полях. Останні представляють найважливіші прикмети об’єктивного компоненту стимулу і можуть бути встановлені вже в

експерименті з невеликою кількістю реципієнтів. Упорядники асоціативних словників саме на цю частину реакцій скеровують усю свою увагу, справедливо вважаючи її єдиною визначальною для побудови семантичного поля певного стимулу, для встановлення його значення.

Однак ті мікроскопічні частки семантики концепту, що є в ментальному лексиконі індивідуальними, якраз найліпше можуть прислужитися важкій справі з'ясування сутності нестабільного й дуже індивідуалізованого ментального семантичного процесу, як його позначив відомий американський психолінгвіст Макс Оппенгеймер. Оскільки індивідуалізовані частки семантичного обсягу концепту, мікроскопічні своєю питомою вагою (хоч, додамо, і не обов'язково мікроскопічні – у когось вони можуть виявитися й досить обсяжними), у різних людей різні, то в сукупності дуже великої кількості реакцій різних реципієнтів склад цих часток стане теж великим. Отже, теоретично в майбутньому можна одержати хорошу джерельну базу для спроби з'ясування сутності й природи, розкриття механізмів породження суб'єктивного складника концептів (як апелятивних, так і онімічних) у їх ментальному бутті.

Наразі ми змушені визнати ці реакції загадковими. Серед 45 асоціацій на стимул *Гейтс*, ужитих у нашому асоціативному словнику 95 разів (6 реципієнтів відповідали відмовилися), 21 у 69 ужитках безпосередньо стосується Білла Гейтса, засновника компанії "Майкрософт". Ще 7 спираються на фонетику цього прізвища, тобто є поверхневими: *гей*, *гейша*, *геть* та інші. Є просто помилки (*письменник*) або надто загальні реакції типу *ім'я*, *прізвище*, *хлопець*. Усі такі реакції зрозумілі, але чому на стимул *Гейтс* з'явилися асоціати *куртка*, *пес*, *простір* – не дуже зрозуміло. Це - індивідуальне в розумінні саме даного стимулу чи просто виконавець назвав те, про що думав (ніяк не залежно від Гейтса), й годі. Одне слово – загадкові реакції ... Шляхи зняття цієї загадковості бачимо не тільки в розширенні та удосконаленні асоціативних

експериментів, а й у глибокому пізнанні сутності ментального лексикону, механізми якого вивчені украй недостатньо.

Література

1. Григорьев В.П. Грамматика идиостиля: В.Хлебников.- М.: Наука, 1983. – 225 с.
2. Мифы народов мира. Энциклопедия. – М.: Сов.энциклопедия, 1982. – Т. 2.
3. Мовчан П. Логос (газетний варіант) // Слово Просвіти. – 2005. - № 22-23.
4. Мосенкіс Ю.Л. Відгуки про дисертації й автореферати // Мова та історія. Періодичний збірник наукових праць. – К., 2005. – Вип. 75/76/77. – С. 161-169.
5. Никонов В.А. Имя и общество. – М.: Наука, 1974. – 278 с.
6. Никонов В.А. География фамилий. – М.: Наука, 1988. – 191 с.
7. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Словник-довідник. – 2-е вид. – К.: Наук.думка, 1996. – 335 с.
8. Суперанская А.В. Словарь русских личных имен. Более 7500 русских имен. – М.: Эксмо, 2003. – 542 с.
9. Хлебников В. Творения. – М.: Сов.писатель, 1986. – 735 с.
10. Echel A. On the Frequency Distribution of First Names // Names. A Journal of Onomastics. – 2001. – V. 49, # 1. – P. 55-60.
11. Knappová M. Příjmení jako systém // Antroponimia slowiańska: Prace onomastyczne, t. 35. – Warszawa: SOW, 1996. – S. 195-200.
12. Oppenheimer M. De Linguarum Natura // Geolinguistics. – N.Y. – V. 28, 2002. – P. 67-75.
13. Phythian B.A. A Concise Dictionary of English Idioms. – Lnd., Sydney, Auckland: Hodder&Stoughton, 1993. – 323 p.
14. Rymut K. Słownik imion wspolczesnie w Polsce uzywanych // Antroponimia slowiańska: Prace onomastyczne, t. 35. – Warszawa: SOW, 1996. – S. 279-282.
15. Skawronek K. Wspolczesne, najszesiej uzywane nazwiska polskie // Antroponimia slowiańska: Prace onomastyczne, t. 35. – Warszawa: SOW, 1996. – S. 291-299.
16. Tucker D.K. Distribution of Forenames, Surnames, and Forename-Surname Pairs in the United States // Names. A Journal of Onomastics. – 2001. – V. 49, # 2. – P. 69-96.